



Interdisciplinary Legal Research

Jun 2023, 4(2): 19-28

Available online on: www.ilrjournal.ir

e-ISSN:2717-1795

ORIGINAL RESEARCH PAPER

An Introduction to the Effects of Active and Reactive Participatory Prevention in Iran's Criminal Policy

Ali Fakhrabadi¹  Shabnam Shirazi²

Received:

15 Jan 2023

Revised:

19 Mar 2023

Accepted:

23 Apr 2023

Available Online:

22 Jun 2023

Keywords:

Participatory
Prevention,
Active
Prevention,
Reactive
Prevention,
Public
Prevention.

Abstract

Background and Aim: Participatory criminal policy has been defined as a criminal policy that involves the participation of civil society, within which, attempts are made to address criminal phenomena using community-based organizations in company of other criminal justice institutions such as the police and the judiciary. There is no doubt that traces of participatory criminal policy should be sought in the lessons of predecessors that have emerged in the context of the establishment and transformation of societies, but in recent years, in the light of modern criminological schools such as social reaction theories and the achievements of legal criminology, as a branch of applied criminology, the approach of governments towards involving people in criminal phenomena has undergone significant changes. It should be said that, today, people's participation in criminal justice institutions includes a systematic and effective approach to both the preventive (pre-crime) and reactive (post-crime) aspects of crime prevention. According to this fact, this research aims to investigate the prevention aspects of participatory crime prevention, in an attempt to answer the question of which aspects of participatory prevention are active and reactive in Iran's criminal policy.

Materials and Methods: The research method in this article was descriptive-analytical.

Ethical Considerations: All ethical principles have been followed in writing this article.

Findings & Conclusion: The results show that Iran's legislative policy, especially in the Code of Criminal Procedure approved in 2013 with subsequent amendments and the Crime Prevention Law approved in 2015, has accepted aspects of civil society participation in active and reactive participatory prevention.

1 BSc of Law and Software, Kerman Branch, Islamic Azad University, Kerman, Iran. (Corresponding Author)*

Email: A.Fakhrabadi20@Gmail.Com Phone: +989982139032

2 MSc Student in Criminal Law and Criminology, Rafsanjan Branch, Islamic Azad University, Rafsanjan, Iran.

*Please Cite This Article As: Fakhrabadi, A & Shirazi, Sh (2023). "An Introduction to the Effects of Active and Reactive Participatory Prevention in Iran's Criminal Policy". *Interdisciplinary Legal Research*, 3 (4): 19-28.*



This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0)

درآمدی بر جلوه‌های پیشگیری مشارکتی کنشی و واکنشی در سیاست جنایی ایران

علی فخرآبادی^{۱*}، شبنم شیرازی^۲

۱. کارشناس حقوق و نرم‌افزار، کارشناس ارشد نرم‌افزار، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران. (نویسنده مسؤول)

Email: A.Fakhrabadi20@Gmail.Com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد رفسنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، رفسنجان، ایران.

دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۲۵ ویرایش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۸ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۰۳ انتشار: ۱۴۰۲/۰۴/۰۱

چکیده

زمینه و هدف: سیاست جنایی مشارکتی به عنوان یک سیاست جنایی همراه با مشارکت جامعه مدنی تعریف شده است که در چارچوب آن در کنار دیگر نهادهای عدالت کیفری از جمله پلیس و دستگاه قضایی، با استفاده از نهادهای وابسته به جامعه مدنی نیز سعی در سامان بخشیدن به پدیده مجرمانه دارد. بحثی نیست که رگه‌های سیاست جنایی مشارکتی را باید در آموزه‌های بازمانده از پیشینیان که در بستر گذار و تحول جوامع به وجود آمده‌اند، جستجو کرد اما در سال‌های اخیر در پرتو مکاتب نوین جرم‌شناسی از جمله نظریات واکنش اجتماعی و در جهت یافته‌های جرم‌شناسی حقوقی به عنوان شاخه‌ای از جرم‌شناسی کاربردی، رویکرد دولت‌ها در مشارکت مردم در پدیده مجرمانه دست خوش تغییراتی شده است. توضیح آن که امروزه مشارکت مردم در نهادهای عدالت کیفری برای پیشگیری از پدیده بزهکاری، جنبه پیشینی (مرحله پیش از وقوع جرم) و پسینی (پس از وقوع جرم) را به شکلی نظام‌مند و کارآمد در برمی‌گیرد. بر همین اساس، این پژوهش با هدف بررسی جلوه‌های پیشگیری مشارکتی، در صدد پاسخ به این سؤال که جلوه‌های پیشگیری مشارکتی کنشی و واکنشی در سیاست جنایی ایران کدام است، برآمده است.

مواد و روش‌ها: روش تحقیق در این مقاله به صورت توصیفی - تحلیلی بوده است.

ملاحظات اخلاقی: تمامی اصول اخلاقی در نگارش این مقاله رعایت شده است.

یافته‌ها و نتیجه‌گیری: نتایج نشان داد که سیاست تقنینی ایران به خصوص در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی و قانون پیشگیری از وقوع جرم مصوب ۱۳۹۴، جلوه‌هایی از مشارکت جامعه مدنی را در امر پیشگیری مشارکتی کنشی و واکنشی، مورد پذیرش قرار داده است.

واژه‌گان کلیدی: پیشگیری مشارکتی، پیشگیری کنشی، پیشگیری واکنشی، پیشگیری اجتماعی.

مقدمه

۱- بیان موضوع

«سیاست جنایی»^۱ در میان صاحب نظران و نویسندگان حقوقدان و جرم شناس به شکل‌های مختلفی مورد بحث قرار گرفته است که به‌طور کلی دو برداشت عمده را از اصطلاح آن می‌توان از هم بازشناخت:

۱. عده‌ای از آنجا که پرداختن به پدیده جنایی - یعنی جرم - را تنها در چارچوب حقوق کیفری تصور می‌کنند، هرگونه تدبیر و چاره‌اندیشی درباره آن را در همین چارچوب می‌گنجانند و بنابراین مفهوم مضیق از سیاست گذاری درباره جرم - سیاست جنایی - را به تصور می‌کشند و مرادشان همان جنبه‌های نظری و عملی نظام کیفری یعنی «سیاست کیفری»^۲ است (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۴: ۲۰۵).

۲. برخی نیز چون جرم را پدیده‌ای اجتماعی می‌دانند که یک هنجار اجتماعی را نقض می‌کند با اعتقاد تقدم این چارچوب اجتماعی بر چارچوب کیفری، تدبیر و چاره‌اندیشی درباره آن در چارچوبی وسیع‌تر از نظام کیفری تصور کرده‌اند، به گونه‌ای که در کنار حقوق کیفری، دیگر نظام‌های حقوقی و جامعه‌ی مردم و سازمان‌های غیردولتی - را نیز در مبارزه، پیشگیری و مدیریت بزهکاری سهیم می‌دانند و پیرو مفهوم موسع سیاست جنایی‌اند (لازرژ، ۲۰۰۰: ۲۴).

بدین جهت، می‌توان بیان داشت که سیاست جنایی دربردارنده مطالعات و اقدامات گوناگونی است که دولت یا جامعه مدنی با مشارکت یا مستقل از یکدیگر، در برابر سرکوبی پدیده مجرمانه، پیشگیری از آن و حمایت از بزه‌دیدگان اعمال می‌کند. سیاست جنایی مشارکتی، یک سیاست جنایی همراه با مشارکت جامعه مدنی است که در چارچوب آن اهرم‌ها و نهادهای دیگر در کنار پلیس و دستگاه قضایی پاسخ به پدیده مجرمانه را سامان می‌بخشند و این همکاری و مشارکت را ضامن اعتبار بخشیدن به طرح تنظیم شده قوای مقننه و مجریه در زمینه سیاست جنایی، یا همان شرکت دادن مردم در مقابله با پدیده مجرمانه دانست (لازرژ، ۲۰۰۰: ۱۳۹).

امروزه برخلاف گذشته، حکومت‌ها نقش و جایگاه جامعه مدنی در برخورد و جلوگیری از پدیده مجرمانه را چه در عرصه ماقبل بزهکاری، در جهت پیشگیری از وقوع جرم و چه در مرحله پسا جرم، در جهت بازپروری بزهکار، ترمیم روابط آسیب دیده میان کنشگران جرم و همچنین جلوگیری از تکرار جرم را در سیاست جنایی خود مورد توجه قرار داده‌اند. بی‌راه نیست اگر گفته شود که اقدامات سیاست جنایی مشارکتی، «مرحله ما قبل پیشگیری» را نیز به صورت غیر مستقیم شامل می‌شود. در همین راستا در این مطالعه سعی بر آن شده است، ابتدا مفهوم و اهمیت پیشگیری مشارکتی (اعم از کنشی و واکنشی) و نقش آن در سیاست تقنینی دولت‌ها بیان شود و در آخر نیز به این سؤال مهم پاسخ خواهیم داد که آیا پیشگیری مشارکتی واکنشی و کنشی در سیاست جنایی ایران مورد پذیرش مقنن قرار گرفته است یا خیر.

۲- پیشینه تحقیق

شاملو و همکاران (۱۴۰۰) در تحقیقی جلوه‌های مشارکت مردم در سیاست جنایی تقنینی و قضایی ایران را مورد بررسی قرار داد. یافته‌ها نشان می‌دهند که، دولت موظف است مطابق بند هشتم از اصل سوم قانون اساسی، همه امکانات خود را جهت فراهم آوردن مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خویش فراهم آورد. بدیهی است که ابزارهای رسمی مقابله با جرایم، که توسل آن‌ها در انحصار دولت قرار دارد، به تنهایی و فارغ از پشتیبانی عموم مردم، ناکارآمد و غیر مؤثر است. بنابراین، زمینه سازی برای حضور مردم در عرصه مقابله با پدیده مجرمانه می‌بایست به شکلی جدی‌تر دنبال گردد.

شعبه علی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای به جایگاه سیاست جنایی مشارکتی واکنشی در مرحله تعقیب کیفری در حقوق ایران، پرداختند. یافته‌ها نشان می‌دهد، مداخله مردم در فرایند دادرسی، علاوه بر پیشگیری اولیه و ثانویه از ارتکاب جرم، کمک شایانی به نظام کیفری در حل و فصل اختلافات کیفری می‌کند همچنین، با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری جدید گامی مهم در جهت مردمی کردن دادرسی

¹ - Criminal Policy

² - Penal Policy

کیفری برداشته شده که مصداق بارز آن ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ (با اصلاحات ۱۳۹۴) است.

۴- روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله به صورت توصیفی-تحلیلی می‌شد.

بحث و نظر

۱- تحلیل مفهوم و اهمیت پیشگیری مشارکتی

در دوره معاصر و رشد روز افزون پدیده مجرمانه، همراه با ظهور اشکال و حجم‌های نوین و متنوع بزه و بزهکاری، بحران ناتوانی و ناکارآمدی و عدم موفقیت نظام عدالت کیفری در به‌کارگیری صرف ضمانت اجرای کیفری در زمینه پیشگیری از وقوع جرم و مقابله با بزهکاری و اصلاح بزهکاران، لزوم افزایش و تقویت عملکرد برنامه‌های سیاست جنایی و سایر عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و جرم شناختی باعث جلب توجه به واقعیت مشارکت جامعه مدنی در برنامه‌های سیاست جنایی شده است و گرایش جدیدی از سیاست جنایی بر پایه مشارکت هر چه وسیع‌تر و فعال ارکان جامعه مدنی اعم از بزهکار، بزه‌دیده و به‌ویژه مردم در مراحل مختلف تدوین و اجرای سیاست جنایی، خصوصاً در مرحله اجرای آن یعنی، مرحله پیشگیری از وقوع جرم و مرحله واکنش به پدیده مجرمانه در دیدگاه‌ها و آموزه‌های حقوق کیفری را مطرح نموده است که از آن به عنوان «سیاست جنایی مشارکتی» نام برده می‌شود (رستمی، ۱۳۸۶: ۱۳۹).

اهمیت مشارکت جامعه مدنی در سیاست جنایی بدان جهت است که تدابیر و اقداماتی که دولت برای سرکوبی و یا پیشگیری از جرم اعمال می‌کند در صورت عدم وجود نهادها و پایگاه‌های مردمی در معرض خطر عدم اجرا قرار می‌گیرد. از سوی دیگر شرکت دادن مردم در نهادهای عدالت کیفری، سبب افزایش همبستگی جامعه رسمی (دولت) و جامعه غیررسمی (مردم و انجمن‌های مردمی) می‌شود که این امر می‌تواند موجب تراکم‌زدایی از سیستم قضایی دولت‌ها شود.

جرم معضلی است اجتماعی و کنترل آن وظیفه هر شهروند در کنار دولت است، بدیهی است که پیشگیری از وقوع جرم بدون

کمک و مشارکت مردم نمی‌تواند نتیجه مطلوبی حاصل نماید (جمشیدی، ۱۳۹۴: ۲۰۰). اهمیت پیشگیری مشارکتی تا جایی است که حتی بکار یا^۱ در رساله جرایم و مجازات‌های خود بیان می‌دارد که «می‌خواهید از وقوع جرم پیشگیری کنید؟ بکوشید تا قوانین روشن و ساده باشد و تمام قدرت ملت برای دفاع از آن بسیج شود و هیچ قدرتی برای نابودی آن بکار گرفته نشود» (بکاریا، ۱۷۶۴: ۱۳۲). نظریه پیشگیری از جرم از طریق مشارکت مردم به دنبال افزایش آگاهی از عدم توانایی پلیس و نظام قضایی برای کاهش جرم و حفظ نظم اجتماعی شکل گرفته است، و از طریق آگاهی بخشی است که شهروندان در می‌یابند «جرم یعنی تعرض به افراد انسانی و مناسبات انسان» (Marshal, 1996: 21). مطالعات نشان داده است که موفقیت دستگاه‌های عدالت کیفری به شکل قابل ملاحظه‌ای در گرو مشارکت و همکاری شهروندان بستگی دارد و شایسته است تا برخی اقدامات پیشگیرانه توسط خود مردم انجام گیرد. پس از بیان اهمیت پیشگیری مشارکتی در جوامع، اینک ابتدا به انواع پیشگیری‌های مشارکتی خواهیم پرداخت و پس از آن در تبیین جایگاه هر یک از این دسته پیشگیری‌ها در سیاست جنایی ایران، بازخواهیم نشست.

۲- مدل‌های پیشگیری مشارکتی

قبل از پرداختن به مدل‌های پیشگیری مشارکتی بایستی توجه نمود که، پیشگیری در اصطلاح دارای دو مفهوم موسع و مضیق است. پیشگیری در مفهوم موسع، به مجموعه شیوه‌ها و روش‌هایی گفته می‌شود که به‌منظور مقابله با پدیده مجرمانه مورد استفاده قرار می‌گیرد (رحیمی‌نژاد، ۱۴۰۱: ۱۱۵). بدیهی است که پیشگیری در مفهوم موسع هم شامل اقدامات و تدابیری می‌شود که دارای جنبه غیر قهرآمیز و ماهیت غیر کیفری دارند و هم شامل مجازات‌ها و اقدامات تامینی و تربیتی، می‌شود.^۲ لذا در این تحقیق منظور ما از تدابیر پیشگیری مشارکتی ناظر بر مفهوم موسع پیشگیری است که

^۱ - Beccaria

^۲ - برای مطالعه بیشتر در خصوص تعاریف پیشگیری در معنای موسع و مضیق ر.ک: رحیمی‌نژاد، اسمعیل، جرم‌شناسی، انتشارات فروزش، ۱۴۰۱، صص ۱۱۶-۱۱۵.

هم در قالب تدابیر کنشی و عمومی و نیز در شکل ضمانت‌اجراهای کیفری خود را نشان می‌دهد.

۲-۱- پیشگیری مشارکتی کنشی

هر یک از تقسیمات پیشنهادی که برای پیشگیری ذکر شده، تصویر متفاوتی از یک واقعیت را نشان می‌دهند اما آنچه باعث جدایی هر یک از دیگری می‌شود در سه عامل قابل جستجو است (صفاری، ۱۳۸۰: ۲۶۷). یکی از این عوامل برای تقسیم بندی، مرحله دخالت یا «زمان اقدام»^۱ برای پیشگیری است.^۲

پیشگیری کنشی یا غیر کیفری تدابیر و اقدامات غیر سرکوبگری را در بر می‌گیرد که پیش از ارتکاب جرم، برای مبارزه با این پدیده اعمال می‌شود. این پیشگیری با مداخله در فرایند فعلیت یافتن جرم و وضعیت پیش جنایی به دنبال کاهش نرخ بزهکاری است. به دیگر سخن پیشگیری کنشی اقدامات مناسب غیر کیفری است که از طریق کاهش یا از بین بردن علل جرم‌زا و نامناسب نشان دادن موقعیت‌های ارتکاب جرم، درصد جلوگیری رخ دادن بزه است (جمشیدی، ۱۳۹۴: ۲۰۲).

با توجه به توضیحات فوق می‌توان خصیصه‌های زیر را برای تمییز اقدامات پیشگیری مشارکتی کنشی برشمرد:

۱. اقدامات پیشگیری کنشی جنبه پیشنی دارند. به این معنا که، این تدابیر زمانی مصداق پیدا خواهند کرد که جرمی رخ نداده باشد.

۲. این اقدامات فاقد هرگونه قهرآمیزی و «سزای دهی»^۳ هستند.

۳. هدف تدابیر پیشگیری کنشی هدف قرار دادن تمامی جمعیت یا یک گروه مشخص از آن است و لذا هیچ‌گاه نمی‌توانند ناظر بر فرد معینی باشند.

۴. پیشگیری مشارکتی کنشی، مجموعه اقداماتی را در برمی‌گیرد که با شرکت دادن جامعه مدنی در عرصه عدالت کیفری، سعی در جلوگیری از ارتکاب جرم در سطح جامعه را دارد.

۲-۲- پیشگیری مشارکتی واکنشی

دو تعبیر کلی در مورد پیشگیری واکنشی یا پیشگیری کیفری از جرم وجود دارد. یک تعبیر صفت «کیفری» را به معنی «تنبیهی» در نظر گرفته و پیشگیری کیفری را به معنی «پیشگیری از جرم از طریق تنبیه و سزادهی» در نظر گرفته است. برابر این دیدگاه هر اقدام پیشگیرانه‌ای که مبتنی بر تنبیه و مجازات باشد، در درون پیشگیری کیفری قرار می‌گیرد اعم از اینکه این تدابیر از طریق سیستم عدالت کیفری یا سایر سازمان‌های دولتی یا عمومی و یا افراد جامعه مدنی اعمال گردد (محمد نسل، ۱۴۰۱: ۱۶۹). منظور ما در این مقاله نیز معادل همین مفهوم است و هر اقدامی که در نهادهای عدالت کیفری از سوی جامعه مدنی در جهت جلوگیری از بزهکاری احتمالی افراد در سطح جامعه (پیشگیری عام) و همچنین پیشگیری از تکرار بزهکاری (پیشگیری خاص) اعمال می‌شود را پیشگیری مشارکتی می‌گویند.^۴

با توجه به توضیحات فوق، می‌توان معیارهای زیر را برای تشخیص اقدامات پیشگیری مشارکتی واکنشی برشمرد:

۱. اقدامات پیشگیری واکنشی بر خلاف پیشگیری کنشی، دارای صبغه کیفری‌اند، البته «کیفری» نه به معنای سزادهی و مجازات صرف؛ با این توضیح که در واکنش علیه پدیده بزهکاری دو رویکرد مطرح است، رویکرد سزاگرایانه و مبتنی بر نظام سزادهی و تنبیه مجرم و رویکرد حمایتی مبتنی بر نظام باز اجتماعی کردن از طریق اصلاح و تربیت کردن مجرم.

^۱- Time of Intervention

^۲ - برای مطالعه تعاریف مختلف و انواع پیشگیری ر.ک.: صفاری، علی، مبانی نظری پیشگیری از جرم، مجله تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۳-۳۴، ۱۳۸۰، ص ۲۶۷ به بعد.

^۳- Retribution

^۴ - برای مطالعه بیشتر درباره تعابیر دیگر در پیشگیری کیفری ر.ک.: محمدنسل، غلامرضا، کلیات پیشگیری از جرم، انتشارات میزان، ۱۴۰۱، صص ۱۶۹-۱۷۰.

اهداف خود (از جمله پیشگیری از جرم)، اعطا نموده است. ماده ۱ قانون پیشگیری از جرم بیان می‌دارد: «پیشگیری عبارت است از پیش بینی، شناسایی و ارزیابی خطر وقوع جرم و اتخاذ تدابیر و اقدامهای لازم برای از میان بردن یا کاهش آن». برای تحقق و رسیدن به این اهداف قانونگذار در ماده ۲ قانون پیشگیری از جرم وظیفه تشکیل شورای عالی پیشگیری از جرم را با تعیین رئیس قوه قضاییه به عنوان رئیس شورا با شماره زیادی از مسؤولان نهادهای اجرایی، تقنینی و قضایی و حتی جامعه‌ی را در دستور کار قرار می‌دهد. نکته قابل تأمل آنکه مقنن در بند ۳ ماده ۵ این قانون، جلب مشارکت مردمی و حمایت از سازمان‌های مردم نهاد و نهادهای غیردولتی را در امر پیشگیری از وقوع جرم و به دیگر سخن اتخاذ سیاست جنایی پیشگیری مشارکتی را به رسمیت شناخته که این امر با ایجاد زیرساخت‌های مستحکم و قوی می‌تواند راه را برای توسعه انواع راهکارهای پیشگیرانه مشارکتی و نقش دهی به مردم را در آینده هموار نماید.

۲. عصر حاضر عصر ارتباطات است و رسانه‌ها با انتقال اطلاعات جدید و مبادله افکار و عقاید عمومی، نقش بزرگی را در فرهنگ سازی و هنجار آفرینی جوامع به عهده دارند؛ به طوری اگر رسانه به نحو صحیحی در راستای فرهنگ جامعه فعالیت کند، می‌تواند موجب ارتقای ارزش‌های انسانی گردد و از وقوع بسیاری معضلات و جرایم در جامعه پیشگیری نماید. بر عکس اگر محتوای رسانه‌ها بدون کارشناسی و هدف گذاری مثبت تنظیم شود، آثار منفی بسیاری بر جامعه می‌گذارد و منجر به وقوع جرایم و انحرافات اجتماعی می‌شود (عابدی تهرانی و افشاری، ۱۳۹۰). بنابراین رسانه نیازها و خواست‌های عمومی مردم را به تصویر می‌کشد. از سوی دیگر، راهبردها و برنامه‌های موجود را با توجه به نیازهای مردم سازگار می‌کند. با این دید ما می‌توانیم نقش حیاتی رسانه‌های گروه را در پیشگیری از جرم بشناسیم (رنجبر و ایری، ۱۳۹۰: ۳۶). مقنن با توجه به اهمیت و تأثیر رسانه و مطبوعات در بند ۲ ماده ۲ قانون مطبوعات مصوب ۱۳۶۴ با آخرین اصلاحات، یکی از مهمترین رسالت‌های مطبوعات را تحت عنوان «پیشبرد اهدافی که در قانون اساسی جمهوری اسلامی بیان شده است» اشاره نموده است. این در حالی است

۲. این تدابیر، غالباً ناظر بر مرحله پسا جرمی است. توضیح آنکه مقنن با پذیرفتن نقش جامعه مدنی در مرحله بعد از وقوع جرم در نهادهای کیفری، سعی در پیشگیری وقوع جرم دارد.

۳. تدابیر پیشگیری واکنشی، هم می‌تواند جنبه عمومی داشته باشد و هم جنبه فردی. توضیح آنکه برخلاف تدابیر پیشگیری کنشی که تنها بصورت کلی قابلیت اعمال داشتند، این تدابیر بصورت فردی نیز قابلیت اعمال دارد.

۴. پیشگیری مشارکتی واکنشی، با مشارکت دادن مردم در مرحله پسا جرمی، از جمله رسیدگی به یک پرونده کیفری، درصدد کاهش نرخ بزهکاری است.

پس از تبیین مفهوم و اهمیت پیشگیری مشارکتی و انواع آن، اینک به موضوع اصلی تحقیق، یعنی رویکرد مقنن ایران در مشارکت دادن آحاد مردم در نهادهای عدالت کیفری برای جلوگیری از وقوع جرم خواهیم پرداخت.

۳- جلوه‌های اقدامات پیشگیری مشارکتی کنشی در سیاست جنایی ایران

بررسی‌ها در قوانین فعلی نشان می‌دهد، رویکرد سیاست تقنینی ایران در ظرفیت‌های موجود جهت اعمال تدابیر پیشگیرانه مشارکتی کنشی یا پیشگیری اجتماعی مشارکتی در دو مورد قابلیت اجرا دارد:

۱. یکی از مهمترین وظایف قوه قضاییه که در بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی مورد توجه قرار گرفته است، عبارت است از «اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین». مطابق این اصل، قوه قضاییه عهده‌دار پیشگیری اولیه برای جلوگیری از وقوع جرم (پیشگیری اجتماعی) و همچنین پیشگیری ثانویه در جهت جلوگیری از تکرار جرم، است.^۱ در همین راستا قانون پیشگیری از جرم مصوب ۱۳۹۴ اختیارات و وظایف گسترده‌ای را در جهت نیل قوه قضاییه به

^۱ - برخی از جرم‌شناسان به دلیل اهمیت موضوع و ضرورت تعامل و هماهنگی سه قوه، این موضوع را از وظایف رهبری دانسته‌اند. برای مطالعه بیشتر و دیدن نظر مخالف رک: کی نیا، مهدی، مبانی جرم‌شناسی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳، صص ۴۹-۵۰.

وظایف قوه قضاییه، برشمرده شد. مقنن در ماده ۸۲ قانون آیین دادرسی کیفری به مقام قضایی اختیار داده است که تحت شرایطی که در ادامه خواهیم گفت، پرونده را برای میانجیگری بین بزه‌دیده و بزه‌کار به شورای حل اختلاف ارجاع دهد. در واقع میانجیگری بهترین جلوه اجرای «عدالت ترمیمی»^۲ در سیاست جنایی ایران است (طهماسبی، ۱۳۹۸: ۱۶۸).

عدالت ترمیمی به دنبال ترمیم روابط آسیب دیده میان بزه‌دیده، بزه‌کار و جامعه است، لذا باید قطعات و عناصری در کنار یکدیگر قرار بگیرد که سازنده یک مدل ترمیمی باشد. این عناصر در تقابل عناصر عدالت سزاهدنده، به جای تکیه بر اجباری بودن، بر داوطلبانه و ارادی بودن تأکید می‌کند و در تقابل با دشمنی، کتمان حقیقت، تحمیلی بودن، علنی بودن، نادیده گرفتن و... عناصر اظهار حقیقت، رودررویی، توافق، حمایت و غیرعلنی بودن بودن را مطرح می‌سازد (شیری، ۱۳۸۵: ۲۴).

عدالت ترمیمی را می‌توان از یافته‌های بزه‌دیده شناسی حمایتی-ثانویه دانست که در هر حال بزه‌دیده را مستحق حمایت می‌داند و با محور قراردادن وی در قانون توجه سعی در تسلی بخشیدن آلام ناشی از ارتکاب جرم را دارد. نقش عدالت کیفری در «قضازدایی»^۳ امروزه بر همگان روشن است، در واقع عدالت ترمیمی از جمله سازوکارهایی هستند که در جهت محدود نمودن دایره شمول مداخله نظام کیفری و سهیم نمودن اعضاء جامعه در جرائم سبک، انعطاف پذیری زیادی را به آیین دادرسی کیفری بخشیده است. در این رویکرد، وجود قاضی جنبه تشریفاتی و نظارتی دارد و جرم را پیش از آنکه یک رفتار ضداجتماعی تلقی کند، اختلافی می‌داند در میان بزه‌دیده و بزه‌کار و از این طریق با جلب همکاری ذینفع و ذیحق جامعه مدنی به امر رسیدگی کیفری شکل مشارکتی بخشیده است. مقنن ایران با پذیرش این امر مهم، شرایطی را برای اعمال آن در نظر گرفته است. مستفاد از ماده ۸۲ (ق. آ. د. ک)، در جرائم تعزیری درجه ۶ تا ۸ که مجازات آنها قابل

که همانطور که گفته شد در بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، یکی از اهداف این قانون «پیشگیری از وقوع جرم» است. لذا در همین راستا می‌توان مشارکت جامعه مدنی به عنوانی جزئی از مطبوعات را یکی دیگر از ظرفیت‌های سیاست جنایی ایران در اعمال تدابیر مؤثر در جهت پیشگیری مشارکتی کنشی نام برد.

۴- جلوه‌های اقدامات پیشگیری مشارکتی واکنشی در سیاست جنایی ایران

رویکرد قانونگذار در مشارکت دادن جامعه مدنی در مرحله پسا جرم دامنه وسیعی دارد و نهادهای متنوعی را مورد پیش‌بینی قرار داده است. هر چند در برخی از این نهادها قانون با چالش‌های اجرایی مواجه است اما هجمه غیر قابل اجرا بودن آن نیز افراطی است و می‌بایست با گذر زمان سعی در مهیا نمودن زیر ساخت‌های اجرایی آن نمود. در ادامه برخی از این نهادها و اقدامات در سیاست جنایی ایران مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۴-۱- مشارکتی نمودن دادرسی

قانونگذار ایران جلوه‌های متعددی از مشارکتی نمودن دادرسی کیفری در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ برشمرده است. از جمله می‌توان به اختیار بزه‌دیده در خاتمه دادن دادرسی یک جرم قابل گذشت، پیش از صدور کیفرخواست اشاره نمود (ماده ۷۹ ق. آ. د. ک). بی‌شک نمونه‌های زیادی از این دست وجود دارند که ورود در آن ما را از هدف اصلی دور می‌سازد پس به شایع‌ترین و بارزترین آن می‌پردازیم و به اختصار قناعت می‌کنیم.

شوراهای حل اختلاف به عنوان یکی از نمودهای سیاست جنایی ایران در حل و فصل اختلافات و خصومت‌های مردم از طریق راه‌های غیررسمی و برای توسعه مشارکت‌های مردمی در ایجاد صلح و سازش و حل اختلافات، در جهت تحقق بخشیدن به اندیشه «توسعه قضایی»^۱ و در راستای ماده ۱۸۹ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی مجلس شورای اسلامی از

^۱ - منظور از توسعه قضایی در واقع بیانگر تغییرات اساسی و کارآمد در جهت دستیابی به عدالت، کیفیت و جلب اعتماد مردم در نظام قضایی کشور است.

^۲ - Restorative Justice

^۳ - Diversion

جامعه مدنی را در پیشگیری مشارکتی و واکنشی در دادرسی اطفال و نوجوانان در دو مقوله مرحله تحقیقات مقدماتی و رسیدگی نهایی ادامه خواهیم داد.

۴-۲-۱- در مرحله تحقیقات مقدماتی

تشکیل پرونده شخصیت یکی از دست‌آورد‌های جرم‌شناسی نوین در حقوق کیفری در راستای کمک به باز اجتماعی شدن مجرم است که در قوانین کیفری جدید نیز نمود پیدا کرده است. به بیان دیگر برای اتخاذ کیفر منصفانه، مطالعه شخصیت مجرمان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و این شخصیت به تناسب تفاوت در روان، جسم و محیط پیرامون هر فرد متفاوت است (ایروانیان و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۷). این مسأله در مورد کودکان و نوجوانان از اهمیت بیشتری برخوردار است زیرا همانطور که گفته شد، دادرسی اطفال و نوجوانان رویکرد حمایتی دارد و بایستی با شیوه‌های مناسب‌تری سعی در ارتقاء شخصیت آنها و مسؤلیت پذیری نمود.

منبعث از ماده ۱۶ حداقل مقررات استاندارد سازمان ملل برای دادرسی ویژه نوجوانان (مقررات پکن) که اشعار می‌دارد: «در کلیه موارد به استثنای جرایم خرد، پیش از اتخاذ تصمیم نهایی و صدور حکم، پیشینه، شرایط زندگی نوجوانان یا شرایط ارتکاب جرم، بررسی خواهد شد تا صدور عادلانه توسط مرجع صلاحیت‌دار را تسهیل نماید...»

در همین راستا در ماده ۲۸۶ (ق. آ. د. ک) مصوب ۱۳۹۲ مقرر گردیده است: «علاوه بر موارد مذکور در ماده (۲۰۳) این قانون، در جرائم تعزیری درجه پنج و شش نیز تشکیل پرونده شخصیت در مورد اطفال و نوجوانان توسط دادسرا یا دادگاه اطفال و نوجوانان الزامی است.»

۲ - ماده ۲۰۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲: «در جرائمی که مجازات قانونی آن‌ها سلب حیات، قطع عضو، حبس ابد و یا تعزیر درجه چهار و بالاتر است و همچنین در جنایات عمدی علیه تمامیت جسمانی که میزان دیه آن‌ها ثلث دیه کامل مجنی‌علیه یا بیش از آن است، بازپرس مکلف است در حین انجام تحقیقات، دستور تشکیل پرونده شخصیت متهم را به واحد مددکاری اجتماعی صادر نماید. این پرونده که به صورت مجزا از پرونده عمل مجرمانه تشکیل می‌گردد، حاوی مطالب زیر است: الف- گزارش مددکار اجتماعی در خصوص وضع مادی، خانوادگی و اجتماعی متهم ب- گزارش پزشکی و روان‌پزشکی.»

تعلیق است (اعم از اینکه جرم ارتكابی قابل گذشت باشد یا غیرقابل گذشت) بنا به درخواست متهم و موافقت بزه‌دیده یا مدعی خصوصی و با اخذ تأمین متناسب، حداکثر دوماه فرصت تحصیل گذشت شاکی به متهم داده می‌شود. در ادامه ماده مقنن نقش مشارکت جامعه مردم را در امر سیاست جنایی مشارکتی را اینگونه به رسمیت شناخته است: «مقام قضائی می‌تواند برای حصول سازش با توافق آنان به شورای حل اختلاف یا شخص یا مؤسسه‌ای برای میانجیگری ارجاع دهد.»

۴-۲-۲- پاسخ‌های جامعه مدنی در دادرسی اطفال و نوجوانان

ویژگی‌های خاص روانی و جسمی اطفال و نوجوانان و همچنین دستیابی به اهدافی که برای دادرسی اطفال و نوجوانان، یعنی حمایت و باز اجتماعی نمودن، در نظر گرفته شده، مقتضی است که قانونگذار با عدول از اصل «یکسان سازی دادرسی‌های کیفری»^۱ سعی در افتراقی‌سازی قواعد دادرسی اطفال و نوجوانان نماید.

افتراقی‌سازی قواعد دادرسی، حسب نوع نظام‌های دادرسی مختلف و نظام سیاسی حاکم بر آن کشورها، معنا و مفهوم متفاوتی خواهد داشت. در نظام‌های سیاسی امنیت‌گرا، مراد از افتراقی‌سازی قواعد دادرسی، حرکت به سمت و سوی امنیت‌گرایی حداکثری و توجه محض به حفظ امنیت و آرامش کشور است. لیکن در یک نظام سیاسی آزاد اندیش، مراد از افتراقی‌سازی قواعد دادرسی، گاه در جهت حمایت از برخی افراد دارای شرایط خاص نظیر کودکان و گاه با هدف ارتقای سطح کیفی دادرسی‌ها اجرا می‌شود (طهماسبی، ۱۳۹۸: ۱۹۳).

با مطالعه پیشینه نظام دادرسی کیفری اطفال و نوجوانان در ایران، خواهیم دانست که مسأله دادرسی اطفال و نوجوانان از همان بدو نظام قانونگذاری مورد توجه بوده است اما جدی‌ترین حرکت در جهت تغییر دادرسی و واکنش‌های علیه بزهکاری از نظام سزادهی و تنبیهی به سمت نظام باز اجتماعی و اصلاح و تربیتی، در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ و اصلاحات بعد آن رخ داده است. در همین راستا نقش

۱ - مطابق اصل مذکور قواعد و تشریفات دادرسی می‌بایست در تمام جرایم به طور یکسان اعمال شود.

رسمی و جامعه غیر رسمی برای مقابله با پدیده بزهکاری نماید. بطور کلی پیشگیری مشارکتی در قالب دو رویکرد کنشی و واکنشی صورت می‌گیرد. پیشگیری مشارکتی کنشی همراه با تدابیری است که فاقد جنبه سزادهی و کیفری است و صرفاً اقداماتی را در برمی‌گیرد که از سوی دستگاه‌های عدالت کیفری همراه با مشارکت جامعه مدنی، قبل از وقوع جرم و برای جلوگیری از آن، اتخاذ می‌شوند. در مقابل، پیشگیری مشارکتی واکنشی، اقداماتی است که غالباً جنبه کیفری و سرکوبی و حمایتی دارند و با اتخاذ آنها کارکردی دو سویه مد نظر است؛ از طرفی با رسیدگی به جرم بزهکار و مجازات او سعی در بازگردانی آسیب وارد شده به جامعه و جبران ضرر و زیان‌های وارد بر بزه‌دیده را دارد، از سوی دیگر با بازپروری مجرم و بازگرداندن او به آغوش جامعه، سعی در اصلاح و جلوگیری از تکرار جرم در آینده را مدنظر خود قرار داده است. قانونگذار ایران نیز این قاعده مستثنی نبوده و با تصویب قانون پیشگیری از جرم مصوب ۱۳۹۴ و پیش‌بینی شورای عالی پیشگیری از جرم در ماده ۲ قانون مذکور، متشکل از مسؤولان نهادهای اجرایی، تقنینی و قضایی با مشارکت جامعه مدنی و با توجه ویژه به نقش و اهمیت رسانه‌ها و مطبوعات، ظرفیت‌هایی را برای اتخاذ تدابیر پیشگیری مشارکتی کنشی در دسترس قرار داده است. اتخاذ تدابیر پیشگیری مشارکتی در سیاست جنایی ایران محدود به اقدامات مشارکتی کنشی نبوده؛ توضیح آنکه مقنن با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ (با اصلاحات ۱۳۹۴)، جلوه‌های متعددی را در راستای مداخله جامعه مدنی در امر رسیدگی در کنار نهادهای رسمی عدالت کیفری به رسمیت شناخته است. از جمله این تدابیر می‌توان به میانجیگری میان کنشگران جرم، که در ماده ۸۲ قانون مذکور آمده است و اتخاذ تدابیر حمایتی در جرایم ارتكابی اطفال و نوجوانان، مانند ضرورت تشکیل پرونده شخصیت و مشارکت متخصصان علوم تربیتی، روان‌شناسی و جرم‌شناسی در کنار سایر نهادهای عدالت کیفری برای این دست افراد و حضور مشاور در روند رسیدگی پرونده آنها اشاره نمود. علی‌اینها الحال، هر چند سیاست جنایی ایران ظرفیت‌هایی را برای تدابیر پیشگیری مشارکتی برشمرده

بر اساس آنچه گفته شد، مقنن با پذیرش ضرورت مداخله مشاوران و متخصصان علوم تربیتی و روانشناسی و توسعه ایجاد پرونده شخصیت در اکثر جرایم ارتكابی اطفال و نوجوانان سعی دارد با دخالت دادن جامعه مدنی در تحقیقات مقدماتی، تصمیمی را برای او اتخاذ کند که مرتکب اصلاح و از تکرار جرم او نیز جلوگیری شود.

۴-۲-۲- در مرحله رسیدگی

یکی از مهمترین اصول حاکم بر دادرسی اطفال و نوجوانان «مشارکتی بودن دادرسی» است. در مفهوم کلاسیک، دادرسی سازوکاری است که از رهگذر آن حاکمیت به ارتکاب جرم پاسخ کیفری می‌دهد. این نگرش امروزه تحت تأثیر آموزه‌های جرم‌شناسی یا به‌طور کلی پیشرفت‌های علوم جنایی تعدیل شده است. از این جهت است که امروزه سیاست جنایی دامنه وسیع‌تری را پوشش می‌دهد به نحوی که علاوه بر پاسخ حاکمیت، واکنش اجتماع را نیز شامل است.^۱

بر همین اساس علاوه بر والدین، اولیا یا سرپرستان قانونی طفل یا نوجوان (ماده ۴۱۲ ق. آ. د. ک)، حضور یک مشاوره (ماده ۲۹۸ ق. آ. د. ک) از بین متخصصان علوم تربیتی، روان‌شناسی، جرم‌شناسی مددکاری اجتماعی، دانشگاهیان و فرهنگیان آشنا به مسائل روانشناختی و تربیتی کودکان (ماده ۴۱۰ ق. آ. د. ک) را در کنار قاضی برای مشارکتی نمودن دادرسی اطفال و نوجوانان، الزامی است.

نتیجه‌گیری

نقش و مشارکت جامعه مدنی در امر پیشگیری از جرم امروزه با رشد فزاینده و روز افزون ناهنجاری‌های اجتماعی و همچنین عدم کارایی رویکردهای کلاسیک در مقابله با پدیده مجرمانه، برهمگان روشن است. بر همین اساس نیازمند آن است که سیاست جنایی دولت‌ها با توزیع و تفویض بعضی از صلاحیت‌های نظام عدالت کیفری خود به نظام‌های حقوقی غیر کیفری و مردم نهاد سعی در ایجاد همبستگی جامعه

^۱ - برای مطالعه بیشتر در این خصوص ر.ک: دلماس مارتی، می‌ری، نظام‌های بزرگ سیاست جنایی، ترجمه علی‌حسین نجفی‌ابرنادآبادی، تهران، بنیاد حقوقی میزان، چاپ دوم، ۱۳۹۳.

- رنجبر، علی اصغر و ایری، امان محمد (۱۳۹۰). «رسانه و پیشگیری از جرم». *ماهنامه اصلاح و تربیت*، ۱۱۴ (۱۹۹): ۳۶-۵۰.

- شیرینی، عباس (۱۳۸۶). «فرآیندهای عدالت ترمیمی». *فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم نیروی انتظامی*، ۲ (۱): ۲۴-۴۰.

- صفاری، علی (۱۳۸۰). «مبانی نظری پیشگیری از جرم». *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، ۴ (۳۳-۳۴): ۲۶۷-۳۲۱.

- طهماسبی، جواد (۱۳۹۸). *آیین دادرسی کیفری*. جلد اول و دوم، چاپ چهارم، تهران: میزان.

- عابدی تهرانی، طاهره و افشاری، فاطمه (۱۳۹۰). «تأثیر رسانه در گسترش مصادیق بی‌بندوباری (فرار از خانه و روابط جنسی نامشروع) و راه حل‌های آن». *دو فصلنامه فقه و حقوق خانواده*، ۱۶ (۵۵): ۱۱۴-۱۳۹.

- لازرژ، کریستین (۱۳۸۲). *درآمدی بر سیاست جنایی*. ترجمه: علی حسین نجفی ابرندآبادی. تهران: نشر میزان.

- محمد نسل، غلامرضا (۱۴۰۱). *کلیات پیشگیری از جرم*. چاپ چهارم، تهران: نشر میزان.

- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۴). *سیاست جنایی*. در: علوم جنایی-گزیده مقالات آموزش برای ارتقاء دانش دست‌اندرکاران مبارزه با مواد مخدر در ایران-کمیته معاضدت قضایی ستاد مبارزه با مواد مخدر و دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، جلد دوم، قم: انتشارات سلسبیل.

ب- منابع انگلیسی

Marshal, T.F. (1996). "The Evolution of Restorative Justice in Britain". *European Journal of Criminal Policy and research issue*. 21-43.

است اما در عمل دچار ضعف‌هایی است که انتظار می‌رود در آینده‌ای نزدیک این امر مهم نیز محقق شود.

ملاحظات اخلاقی: در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

تعارض منافع: در این مقاله هیچگونه تضاد منافی وجود ندارد.

سهام نویسندگان: نگارش مقاله منفرداً توسط نویسنده صورت گرفته است.

تشکر و قدردانی: از کلیه کسانی که در معرفی منابع و تهیه این مقاله ما را یاری رساندند، تشکر و قدردانی می‌نماییم.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش فاقد تأمین کننده مالی بوده است.

منابع و مأخذ

الف. منابع فارسی

- ایروانیان، امیر؛ عاکفی، لاله و پاک نهاد، امیر (۱۳۹۹). «ضرورت تشکیل پرونده شخصیت در دادرسی اطفال و نوجوانان بزهکار از دیدگاه زنان کارشناس». *فصلنامه پژوهشی زن و جامعه*، ۱۱ (۴): ۱۱۷-۱۳۸.

- بکاریا، سزار (۱۳۸۰). *رساله جرایم و مجازات‌ها*. ترجمه محمد علی اردبیلی. چاپ دوم، تهران: نشر میزان.

- جمشیدی، علیرضا (۱۳۹۴). *سیاست جنایی مشارکتی*. چاپ دوم، تهران: نشر میزان.

- رحیمی نژاد، اسمعیل (۱۴۰۱). *جرم‌شناسی*. چاپ ششم، تبریز: نشر فروزش.

- رستمی، ولی (۱۳۸۶). «مشارکت مردم در فرآیند کیفری (بررسی سیاست جنایی کشورهای غربی)». *فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی*، ۳۷ (۲): ۱۳۹-۱۷۱.